

بررسی علل شکل‌گیری و راهکار مقابله حاشیه‌نشینی شهرزابل با تأکید بر توانمندسازی

خدارحم بزی - دانشیار گروه جغرافیا دانشگاه گلستان.

اکبر کیانی - دانشیار گروه جغرافیا، دانشگاه زابل.

عبدالغنی صفرزائی^۱ - کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری دانشگاه زابل.

تاریخ دریافت: ۱۳۹۵/۰۴/۱۳

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۵/۰۸/۰۸

چکیده

رشد شتابان شهرنشینی ایران همراه با مهاجرت روستاییان به شهرها باعث به وجود آمدن حاشیه‌نشینی به صورت گسترده شده است. نخستین مبدأ مهاجران روستایی و شهرهای کوچک، مناطق مرزی شهرهای بزرگتر منطقه می‌باشد. شهرزابل به عنوان مادرشهر سیستان در سال‌های اخیر با رشد حاشیه‌نشینی به خصوص در محورهای مواصلاتی خود به مناطق و روستاهای اطراف مواجه بوده است. هدف این تحقیق بررسی جامعه‌شناختی عوامل مؤثر حاشیه‌نشینی شهر و ارائه راهکارهای مناسب برای توانمندسازی آنها بوده و روش تحقیق توصیفی-تحلیلی است. پرسشنامه‌هایی در ۱۴ محله حاشیه‌نشین شهرزابل به صورت تصادفی در بین ۳۱۶ نفر از ساکنان حاشیه شهرزابل توزیع گردید. داده‌ها توسط نرم‌افزار Spss و Excel تحلیل شده‌اند. نتایج نشان می‌دهد، از دلایل مهم حاشیه‌نشینی زابل می‌توان به مهاجرت گسترده از روستاها و شهرهای کوچک منطقه (۹۲/۰۹ درصد) به دلیل کمی درآمد (۲۱/۵۲ درصد)، خشکسالی (۱۹/۳۰ درصد) و بیکاری اشاره کرد. ساکنان مناطق حاشیه‌ای معتقدند که دادن وام‌های اشتغال در زمینه مهارت‌های آموخته شده (۴۲/۸۵ درصد)، کارآفرینی دولت (۳۵/۷۱ درصد) و آموزش مهارت‌های فنی (۲۱/۴۲ درصد) زمینه اشتغال ساکنان حاشیه‌ای را با توجه به وضعیت موجود فراهم خواهد آورد؛ و اشتغال توانمندسازی حاشیه‌نشینان را نیز افزایش می‌دهد. کارشناسان و مدیران شهری، اولویت‌های مهم مانند تأمین منابع مالی توسط دولت، اعطای وام‌های بانکی به مدیریت شهری برای اجرای طرح‌های توانمندسازی و بهسازی حاشیه‌ها (۵۷/۱۵ درصد)، اعطای وام بانکی به ساکنان این محلات برای اشتغال آنها و همچنین بهسازی محلات را (۴۲/۸۵ درصد) برای توانمندسازی حاشیه‌نشینان مطرح کرده‌اند.

واژگان کلیدی: مهاجرت، حاشیه‌نشینی، توانمندسازی، شهرزابل.

۱۷
شماره
بیست و یکم
زمستان ۱۳۹۵
فصلنامه
علمی-پژوهشی
مطالعات
شهری

بررسی علل شکل‌گیری و راهکار مقابله حاشیه‌نشینی
شهرزابل با تأکید بر توانمندسازی

۱ نویسنده مسئول مقاله: Safarzaei88@gmail.com

مقاله از پایان‌نامه کارشناسی ارشد با عنوان ارزیابی راهبرد توانمندسازی حاشیه‌نشینان در بهسازی شهرزابل از دانشگاه زابل استخراج شده است.

۱. مقدمه و بیان مسئله

یکی از عوامل اصلی رشد بی‌قواره و ناموزون شهر، پدیده حاشیه‌نشینی می‌باشد که برآیند مهاجرت‌های مداوم داخلی (یعنی از روستاها به شهرها) است که بازتاب اقتصادی، اجتماعی و فیزیکی در شهرها به شکل‌های گوناگون آلودگی‌نشینی، زاغه‌نشینی، کپرنشینی و حلی‌آبادها و... را نشان می‌دهد. مناطق حاشیه‌نشین یک پدیده جهانی می‌باشند. دلایل شکل‌گیری این پدیده، متنوع و متعدد بوده که ممکن است از مکانی به مکان دیگر متفاوت باشد (Akhtar and toran, 2000:2). سکونتگاه‌های حاشیه‌نشین، نواحی مسکونی هستند که در زمین‌هایی بدون مالکیت قانونی ساخته می‌شوند یا به طور غیرقانونی مورد سکونت قرار می‌گیرند (Bego, 2003:11). به عنوان مثال، محلات حاشیه‌نشین آفریقا در محیط‌های فیزیکی حاشیه‌ای و پرمخاطره شهری مانند مسیر جاری شدن سیل‌ها، زمین‌هایی که آب زیرزمینی در آن بالاست (شهر کیپ تاون) یا زمین‌های رها شده و گودال‌های حاصل از استخراج معادن (ژوهانسبورگ)، گسل‌های زمین‌شناسی و یا نزدیک محل‌های دفن قدیمی زباله شکل گرفته‌اند (Abbott, 2002:321). علاوه بر مخاطرات طبیعی، خطر اخراج حاشیه‌نشینان و ناامنی تصرف زمین و مسکن (Lee-smith, 1989:178) باعث افزایش مشکلات اجتماعی مانند درگیری و خشونت با مدیران شهری در این محلات می‌شود (Reichenheim and Harpham, 1991:6). حاشیه‌نشینان، بیشتر افراد مهاجر روستایی و کمتر شهری (از شهرهای دیگر و یا خود شهر) هستند که اغلب فاقد مهارت لازم شهری و گاهی غیرماهرند. این افراد بیشتر به علت عوامل رانش زادگاه خود و کمتر به دلیل عوامل جاذب شهری، زادگاه خود را ترک کرده و به شهرها روی می‌آورند. آنها به دلیل عدم تطبیق با محیط شهری از یک سو و بر اثر عوامل پس‌ران شهری از سوی دیگر، از محیط‌های شهری پس زده می‌شوند و به تدریج در کانون‌هایی به هم پیوسته و یا جدا از یکدیگر در قسمت‌هایی از شهر سکنی می‌گزینند؛ به صورتی که محل سکونت و نوع مسکن آنها با محل سکونت متعارف شهری مغایر بوده و از نظر وضعیت فرهنگی و اقتصادی نیز با جمعیت شهری تمایز دارند (Zahed Zahedani, 1990:10). مهمترین دلایل اصلی افراد در انتخاب مناطق حاشیه‌ای، پایین بودن ارزش ملک، پایین بودن قیمت زمین و اجاره بهای مسکن و مسئله بیکاری است (Papeli Yazdi, 2001:12).

مطالعات انجام شده در مورد حاشیه‌نشینان شهرهای مختلف کشور نشان می‌دهد که حاشیه‌نشینان عمدتاً از خانوارهای مهاجر روستایی هستند و بیشتر سرپرستان حاشیه‌نشینان از سواد، مدرک تحصیلی و تخصص پایین برخوردار بوده، شغل مناسبی نداشته و در مشاغل بسیار پایین فعالیت دارند (Lahasaey, 1989:251).

شهر زابل با توجه به مرکزیت منطقه سیستان و هم‌مرز بودن با افغانستان، بلایای طبیعی مانند خشکسالی‌های دوره‌ای و طولانی، از بین رفتن کشاورزی، دامداری و وجود بیکاری در

مناطق روستایی و عشایری با مهاجرت بی‌رویه منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای مواجه بوده است. همچنین الحاق روستاهای اطراف به شهر باعث رشد محلات حاشیه‌ای شده، به طوری که تعداد محلات حاشیه‌ای آن در سال ۱۹۷۱ میلادی که دو تا سه محله کوچک بوده، به بیش از ۱۴ محله حاشیه‌ای در سال ۱۹۸۶ میلادی رسیده و در حال حاضر نیز با رشد نامعقول، این تعداد محلات در حال افزایش می‌باشند (Bazzi, 2007:24). بسیاری از محلات حاشیه‌زابل در ۱۵ سال اخیر با رشد سریع و انگلی مواجه بوده‌اند و از نگاه ناظر بیرونی بسیار نامطلوب و ناموزون جلوه می‌کنند و همچنین به عنوان موانعی در راه اجرای طرح‌های تفصیلی و جامع شهری به حساب می‌آیند. حاشیه‌نشینی در شهر زابل به دلیل شرایط مرزی و استراتژیک در شرق ایران، علاوه بر فضای نامناسب شهری می‌تواند معضلات و مسائل شهری مانند افزایش جرم و جنایت، بروز مشاغل انگلی و کاذب، ناامنی و همچنین ورود مواد مخدر به کشور افغانستان و اثرات ناشی از آن را در سطح منطقه‌ای و ملی به وجود آورد. خالی شدن روستاهای مرزی سیستان از سکنه و مهاجرت به شهر زابل، بحث امنیت مرزها در شرق را با چالش‌های جدی مواجه خواهد ساخت و همچنین تولید محصولات کشاورزی این منطقه نیز از بین خواهد رفت.

برای حل مشکل حاشیه‌نشینی شهر زابل باید ابتدا دلایل شکل‌گیری و عوامل مؤثر بر این پدیده را بررسی و مطالعه کرد تا بتوان با توجه به این عوامل، راه‌های مقابله با آن را پیدا کرده و براساس نظرات کارشناسان و مسئولان شهری، راه‌های مقابله را به صورت علمی و ریشه‌ای ادامه داد. شناسایی عوامل مؤثر بر شکل‌گیری و رشد حاشیه‌نشینی در شهر زابل، یافتن راه‌های مقابله با حاشیه‌نشینی در شهر زابل، توانمندسازی حاشیه‌نشینان براساس دیدگاه کارشناسان و مسئولان شهری، روش‌های توانمندسازی حاشیه‌نشینان در بهسازی فضای شهر زابل از اهداف پژوهش هستند. پرسش‌های تحقیق در این پژوهش، مهمترین عوامل شکل‌گیری حاشیه‌نشینی در شهر زابل چیست؟ و بهترین راهکار مقابله با پدیده حاشیه‌نشینی زابل چه می‌باشد؟ با توجه به سئوالات تحقیق، فرضیه‌های تحقیق به صورت، مهمترین عوامل شکل‌گیری حاشیه‌نشینی زابل، مهاجرت روستاییان منطقه بر اثر خشکسالی و بیکاری و کمی درآمد است و بهترین راهکار مقابله با حاشیه‌نشینی در زابل، توانمندسازی آنها و ایجاد اشتغال می‌باشد.

۲. حاشیه‌نشینی

در فرهنگ شهر و شهرنشینی، حاشیه‌نشینی تا حدود زیادی مترادف با مفاهیمی چون زاغه‌نشینی و آلودگی‌نشینی به کار برده شده است. از لحاظ فرهنگی، انزواطلبی، احساس غریبه بودن و بیگانگی، از لحاظ روانی، پریشانی و تقدیرگرایی، از لحاظ اقتصادی، فقر، اشتغال در بخش غیررسمی و بی‌ثباتی شغلی، از لحاظ بهداشتی، فقدان یا نارسایی سیستم خدمات بهداشتی - درمانی و آب شرب و از لحاظ اجتماعی، هویت قومی، پایبندی

449:2002, Jajarmi). در تحلیل سطح میانه، مهاجرت فزاینده و عدم وجود تمهیدات لازم در تأمین نیازها از جمله مسکن در شهرها عامل اصلی اسکان غیررسمی و ناپهنجاری مسکن دانسته می‌شود. در واقع مهاجرت گسترده به شهرها و رشد فزاینده و سریع جمعیت شهری، موجب پیشی گرفتن رشد شهر از مدیریت شهری می‌شود و عامل اصلی شکل‌گیری اسکان غیررسمی است (164:2010, Irandoust). در سطح خرد، شکل‌گیری و توسعه سکونتگاه‌های غیررسمی تابعی از فرایند درونی اجتماع مانند مذهب، نژاد، مکان شغل، سطح درآمد و آموزش و فرایند بیرونی مانند مالکیت و تصرف و سیاست‌های دولتی و ضوابط و مقررات و از این دست موارد دانسته و در نظر گرفته می‌شوند (Sheikhi, 51-36:2002). دسترسی ناچیز به نظام‌های رسمی اعتباری وام و مسکن برای کم درآمد، عدم پیش‌بینی فضای مسکونی کافی و مناسب برای اقشار کم درآمد، وجود باندهای قدرت نامشروع و سوداگران زمین باز (7-6:2002, Sarrafi)، نادیده گرفتن زمین و مسکن و تأمین مالی مسکن گروه‌های کم درآمد و شاغل در بخش غیررسمی در سیاست‌های کلان کشور (Amchaki, 64-56) و بسیاری موارد از این قبیل، از جمله علل شکل‌گیری سکونتگاه‌های غیررسمی در کشور ما در سطح خرد می‌باشند.

۲.۲. نظریات در مورد حاشیه‌نشینی

نظریه‌های زیادی در مورد عوامل شکل‌گیری حاشیه‌نشینی و اسکان غیررسمی ارائه شده است. با توجه به زمینه‌های مشترک نوع نگرش نظریه‌ها، آنها را می‌توان به سه دسته نظریات مسئله‌گرا، بنیادگرایان، هدف‌گرا (راه‌حل‌گرایان) مطابق تصویر شماره ۱ تقسیم‌بندی کرد (37:2002, Sheikhi).

۳. روش تحقیق

روش تحقیق توصیفی-تحلیلی و مبتنی بر مطالعات کتابخانه‌ای و اسنادی و بررسی‌های میدانی یا پیمایشی در سطح و حاشیه شهر زابل انجام شده است. برای انجام مطالعات میدانی از تکنیک‌های پرسشنامه، مشاهده و مصاحبه استفاده شده و پرسشنامه‌های تنظیم شده با مراجعه مستقیم به خانوارهای ساکن محلات حاشیه‌نشین تکمیل گردیده است. برای مقابله با پدیده حاشیه‌نشینی دیدگاه‌های شهردار، کارشناس شهرسازی شهرداری، رئیس شورای کارشناس فرمانداری در طرح ساماندهی حاشیه‌نشینان، مدیران ادارات شهری آب و فاضلاب و مسکن و شهرسازی زابل به صورت کیفی از خیلی کم تا زیاد مورد پرسش قرار گرفتند. همچنین راه‌های مقابله با این پدیده را اولویت‌بندی نمودند. برای راه‌های توانمندسازی حاشیه‌نشینان نیز چک‌لیست‌هایی بین ساکنان و معتمدان توزیع و نتایج آن استخراج شده است.

۳.۱. حجم نمونه

برای جمع‌آوری اطلاعات حاشیه‌نشینان، پرسش‌نامه‌هایی در ۱۴ محله حاشیه‌ای با جمعیت ۱۰ هزار و ۵۰۰ خانوار توزیع گردید.

به سنت‌ها و ارزش‌ها، خانواده گسترده و فقدان تخصص، بی‌سوادی و کم‌سوادی، درآمد پایین و به خصوص فرهنگ مستقل حاشیه‌نشینی از ویژگی‌های اجتماعات حاشیه‌نشینان است که در مناطق مختلف دیده می‌شود (2:2010, Ghaffari). برخی از کارشناسان امور شهری، قرار گرفتن محل سکونت فرد در حاشیه شهر را معیار تعریف حاشیه‌نشینی در نظر می‌گیرند. اگرچه بیشتر حاشیه‌نشینان در حاشیه شهرها زندگی می‌کنند اما بسیاری افرادی که در داخل محدوده شهری زندگی می‌کنند، ولی جزو حاشیه‌نشینان به حساب می‌آیند و برعکس کسانی هم هستند که در حاشیه شهرها زندگی می‌کنند ولی حاشیه‌نشین نیستند. حاشیه‌های شهری را می‌توان طبقه‌بندی کرد و این طبقه‌بندی از یک سو شامل واحدهای مسکونی با تراکم بالا در مراکز کثیف شهر و از سوی دیگر شامل سکونتگاه‌های خودرو می‌باشند که بدون هویت قانونی در اطراف شهر به طور نامنظم پراکنده شده‌اند (15:2003, Hadizadeh Bazzaz).

چارلز آبرامز حاشیه را به عنوان فرایند تصرف نواحی شهری به قصد تهیه مسکن دانسته است؛ و نیز حاشیه‌نشینی را در معنای عام شامل تمام کسانی می‌داند که در محدوده اقتصادی شهر ساکن هستند. جاذبه و رفاه شهری، این افراد را از زادگاه خویش کنده و به سوی قطب‌های صنعتی و بازارهای کار می‌کشاند و بیشتر آنها مهاجران روستایی هستند که به منظور گذراندن بهتر زندگی راهی شهرها می‌شوند (33:2009, Ziyari and Nowzari). محمد شیخی به جای حاشیه‌نشینی از واژه سکونتگاه خودرو استفاده می‌کند. او می‌گوید پس از بررسی بیش از پنجاه اصطلاح و تعریف مرتبط با حاشیه‌نشینی و انطباق آنها با یکدیگر واژه سکونتگاه خودرو را برگزیده است (136:2003). از دیدگاه شهرسازی، حاشیه‌نشینی نوعی اسکان غیررسمی و شیوه‌ای از سکونت موقت تلقی می‌شود که در خارج از محدوده‌های شهری در زمین‌هایی که برای توسعه شهری پیش‌بینی نشده‌اند، شکل می‌گیرد و با ساخت‌وساز غیرقانونی و تغییر کاربری زمین‌های کشاورزی همراه است (48:2002, Barabadi).

۲.۱. علل شکل‌گیری حاشیه‌نشینی در ایران

در ایران محله‌های حاشیه‌نشین، فضاهای زندگی غیررسمی و فضاهای نامتعارف شهری، همگی بازتاب فضایی اقتصاد بیمارگونه و مدیریت ناتوان برنامه‌ریزی فضایی و در واقع معلول بی‌عدالتی‌های اجتماعی و اقتصادی در سطوح ملی، منطقه‌ای و محلی می‌باشد (46:2006, Poor Aghaei). در مورد علل پیدایش اسکان غیررسمی به ویژه با توجه به وضعیت کشور ما، سطوح تحلیلی سه‌گانه کلان، میانی و خرد مطرح می‌باشد (Sadeghi and Akbari, 2010). سطح کلان به علل ساختاری جامعه باز می‌گردد. بر پایه این دیدگاه، گسترش شهرنشینی از دهه ۱۳۴۰ با افزایش سرمایه‌گذاری‌های دولت در شهرها و آغاز بورس بازی زمین و ساختمان در شهرهای بزرگ، یکی از عمده‌ترین علل مهاجرت نیروی کار روستایی به شهر را رقم زد و مشکلات شهری از جمله پیدایش حاشیه‌نشینی در حومه کلانشهرها را پدید آورد (Imani

تصویر ۱: دیدگاه‌های نظری حاشیه‌نشینی - (Sheikhi, 2002: 37-38)

حجم نمونه برای جامعه آماری از طریق رابطه کوکران مطابق زیر می‌باشد:

$$n = \frac{t^2 pq}{d^2} \rightarrow n = \frac{(1.96)^2 \times 0.70 \times 0.30}{(0.05)^2} = 316$$

$$n = \frac{1}{1 + \frac{1}{N} \left(\frac{t^2 pq}{d^2} - 1 \right)} \rightarrow n = \frac{1}{1 + \frac{1}{10500} \left(\frac{(1.96)^2 \times 0.70 \times 0.30}{(0.05)^2} - 1 \right)} = 316$$

۴. یافته‌های تحقیق

برای یافتن علل شکل‌گیری حاشیه‌نشینی شهرزابل، شاخص‌های اقتصادی و اجتماعی سرپرستان خانوار مانند وضعیت اشتغال، وضعیت تحصیلات و سواد، تفاوت درآمد و هزینه، محل تولد، مدت زمان سکونت و علل مهاجرت حاشیه‌نشینان برای تحقیق در نظر گرفته شدند. برای به دست آوردن این شاخص‌ها، پرسشنامه‌هایی با سئوالات بسته تهیه شد. پس از توزیع پرسشنامه‌ها در محلات حاشیه‌ای، اطلاعات مورد نظر استخراج و نتیجه‌گیری شد.

۴.۱. محل تولد سرپرستان خانوارها

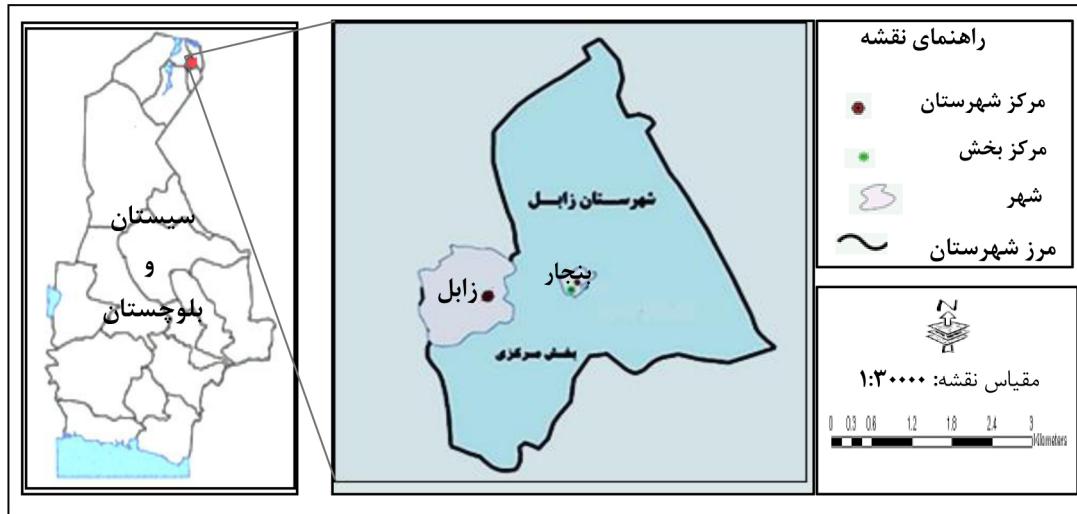
براساس اطلاعات به دست آمده از پرسشنامه‌های سرپرستان خانوار در مناطق حاشیه‌نشین زابل، ۹۶/۶۷ درصد محل تولد سرپرستان خانوارها منطقه سیستان می‌باشد. از متولدین منطقه، ۶۵/۸۲ درصد متولد روستاهای آن و ۲۷/۸۵ درصد متولد شهر زابل و شهرهای سیستان هستند. سایر سرپرستان، ۱/۹۰ درصد متولد شهر زاهدان و ۴/۴۳ درصد متولد استان‌های دیگر کشور می‌باشند که در این میان استان گلستان با ۳/۸۰

۳.۲. محدوده زمانی و مکانی تحقیق

محدوده جغرافیایی و مکانی پژوهش، شهرزابل، مرکز شهرستان زابل است که در تصویر شماره ۲ مشخص شده است. مختصات جغرافیایی ۳۱ درجه و ۲۹ دقیقه عرض شمالی و ۶۱ درجه و ۵۰ دقیقه طول شرقی در مرکز منطقه سیستان قرار گرفته است (Consulting Engineers, 2002). طبق آخرین سرشماری رسمی در سال ۱۳۸۵ جمعیت این شهر ۱۳۰ هزار و ۹۳۷ نفر می‌باشد که دومین شهر از نظر جمعیتی بعد از زاهدان است (Statistical Yearbook of Sistan and Baluchestan, 2008: 97). البته در سال ۱۳۹۰ برابر ۱۳۷ هزار و ۷۲۲ نفر برآورد شده است (Statistical Center of Iran, 2011).

۳.۳. جامعه آماری

جامعه آماری پژوهش، ۱۰ هزار و ۵۰۰ خانوار حاشیه‌نشین ساکن در ۱۴ محله، اسلامی، القورآباد و افشار، ورقه، شهید سراوانی، اسلام‌آباد، حسین‌آباد، شاهرودی و طباطبایی، شهید حسینی، قاسم‌آباد، حاجی‌آباد، معصوم‌آباد، باقرآباد، شهید پیری و شرق سام شرقی است (تصویر شماره ۳).

تصویر ۲: موقعیت شهر زابل در استان سیستان و بلوچستان و شهرستان زابل - (Governor of Sistan and Baluchestan, mapping and GIS unit, 2012)

تصویر ۳: پراکندگی محلات حاشیه‌ای زابل

کارگر ماهر ساختمانی، ۲/۲۲ درصد کارمند بخش خصوصی و ۶/۶۹ درصد سایر شغل‌هایی مانند مسافرکشی (۶/۳۳ درصد) و دامداری (۰/۶۳ درصد) هستند و ۲۶/۹۰ درصد بیکار می‌باشند که آمار بیکاری در این مناطق به خصوص در بین سرپرستان خانوار جوان و دارای تحصیلات کم‌تر از دیپلم خیلی زیاد است.

۴.۴. میزان درآمد ماهیانه خانوارهای محلات حاشیه‌ای زابل

درآمد ماهیانه سرپرستان خانوارها مناطق حاشیه‌ای به ترتیب، ۳۵/۱۳ درصد با درآمد صد تا دویست هزار تومان، ۳۰/۷۰ درصد درآمد دویست تا پانصد هزار تومان، ۲۳/۱۰ درصد درآمد کمتر از صد هزار تومان، ۹/۸۱ درصد درآمد پانصد تا هفتصد هزار تومان و ۱/۲۷ درصد درآمد بین هفتصد تا یک میلیون تومان می‌باشد (میزان دریافتی ماهیانه از بارانه‌ها توسط این خانوارها محاسبه نشده و این درآمدی است که سرپرستان در ماه دارند).

درصد، بیشترین متولدین استان‌های دیگر را دارد. روابط فامیلی و ازدواج باعث بازگشت سیستانی‌های مهاجر متولد استان گلستان به زابل شده است.

۴.۲. میزان سواد و تحصیلات سرپرستان خانوارها

براساس پاسخگویی سرپرستان خانوارهای مناطق حاشیه‌ای، ۲۳/۴۲ درصد بی‌سواد و ۲۳/۷۳ درصد ابتدایی و ۲۰/۲۵ درصد راهنمایی، ۲۰/۸۹ درصد دیپلم، ۳/۱۶ درصد فوق دیپلم، ۸/۲۳ درصد لیسانس و تنها ۰/۳۲ درصد بالاتر از لیسانس سواد دارند.

۴.۳. شغل فعلی سرپرستان خانوارها

براساس اطلاعات به دست آمده از پرسشنامه سرپرستان خانوارها، شغل فعلی آنها در مناطق حاشیه‌ای شهر زابل، ۲۰/۲۵ درصد شغل آزاد، ۱۸/۰۴ درصد کارگر ساده، ۱۵/۸۲ درصد کارمند دولت، ۴/۴۳ درصد کشاورز، ۴/۱۱ درصد کارمند بازنشسته، ۲/۶۷ درصد

۴.۵. مهاجرت به مناطق حاشیه‌ای زابل و دلایل آن

در مطالعات مربوط به مهاجرت در مناطق حاشیه‌ای زابل، محل زندگی قبلی مهاجران (مبدأ مهاجرت)، مدت زمان مهاجرت به شهر، علت و دلایل مهاجرت و انتخاب این محلات مورد بررسی قرار گرفته است.

۴.۶. مبدأ مهاجرت (محل زندگی قبلی) حاشیه‌نشینان

از مجموع خانوارهای مورد مطالعه در کل مناطق حاشیه‌نشین، ۷۰/۸۹ درصد محل زندگی قبلی آنها روستاهای سیستان، ۲۱/۲۰ درصد ساکن اصلی شهر زابل و شهرهای سیستان، ۱/۹۰ درصد از سایر شهرهای استان، ۱/۲۷ درصد از روستاهای استان‌های دیگر کشور و ۴/۷۵ درصد از شهرهای استان‌های دیگر کشور می‌باشند.

۴.۷. مدت اقامت در مناطق حاشیه‌ای

مدت اقامت ساکنان کل مناطق حاشیه‌نشین، ۲۳/۷۴ درصد یک تا پنج سال، ۲۰/۸۹ درصد پنج تا ۱۰ سال، ۲۹/۱۱ درصد ۱۰ تا ۱۵ سال، ۱۱/۷۱ درصد ۱۵ تا ۲۰ سال و ۱۴/۵۶ درصد بیشتر از ۲۰ سال می‌باشد. بیشترین درصد (۷۳/۷۳ درصد) مدت اقامت در مناطق حاشیه‌نشین در ۱۵ سال اخیر بوده است که این امر ناشی از خشکسالی سال‌های ۱۳۷۸ به بعد و به دنبال آن خشک شدن دریاچه هامون و رودخانه هیرمند و از بین رفتن کشاورزی و دامداری در منطقه سیستان و مهاجرت روستاییان به شهر زابل می‌باشد.

۴.۸. علل مهاجرت حاشیه‌نشینان

از مجموع خانوارهای مورد مطالعه در کل مناطق حاشیه‌نشین، ۲۱/۵۲ درصد کمی درآمد، ۱۹/۹۴ درصد نداشتن شغل مناسب، ۱۹/۳۰ درصد خشکسالی، ۱۸/۰۴ درصد دسترسی به امکانات بیشتر، ۱۳/۶۱ درصد بیکاری، ۳/۱۶ درصد تحصیل فرزندان و ۴/۴۳ درصد سایر موارد مانند ازدواج، شغل دولتی و کارمند بودن را علت مهاجرت خود را بیان کرده‌اند. مهم‌ترین دلایل مهاجرت به محلات حاشیه شهر زابل، کمی درآمد، خشکسالی، نداشتن شغل مناسب و بیکاری در روستاها و مناطق عشایری سیستان می‌باشد.

۴.۹. علت ترک شغل کشاورزی در روستا و مهاجرت به شهر

بیشتر پاسخگویان که شغل اصلی آنها در روستا کشاورزی بوده و به شهر مهاجرت نموده‌اند، خشکسالی را با ۵۶/۸۶ درصد عامل اصلی ترک کشاورزی در روستای‌شان بیان نموده‌اند و ۲۷/۴۵ درصد درآمد کم، ۱۰/۴۶ درصد نداشتن زمین مناسب برای کشاورزی، ۴/۵۸ درصد عدم حمایت و کمک دولت در زمینه کشاورزی و ۰/۶۵ درصد عواملی مانند ناتوانی، پیری و مریضی را علت ترک کشاورزی در روستا و مهاجرت به شهر بیان نموده‌اند.

۴.۱۰. علت انتخاب محل سکونت

بیشتر پاسخگویان در کل مناطق حاشیه‌نشین علت انتخاب این محلات را نزدیکی به خویشاوندان و ارزانی زمین و مسکن به ترتیب ۳۷/۹۷ درصد و ۳۴/۱۸ درصد بیان کرده‌اند و ۱۳/۹۲ درصد قیمت پایین زمین و اجاره، ۱۱/۰۸ درصد نزدیکی به محل کار، ۲/۲۲ درصد شباهت‌های قومی و فرهنگی و تنها ۰/۶۳ درصد مواردی مانند ساکن بودن در مسیر روستا و محل مهاجرت قبلی را

علت انتخاب این مناطق حاشیه‌نشین ذکر نموده‌اند.

۴.۱۱. طریقه و نحوه آشنایی با محله

سرپرستان خانوارهای ساکن در مناطق حاشیه‌نشین، طریقه آشنایی با محله مورد سکونت فعلی خود را، ۶۸/۰۴ درصد از طریق اقوام، ۲۲/۱۵ درصد آشنایان، ۲/۲۲ درصد همکاران، ۲/۵۳ درصد ساکن اصلی و متولد شده محله بیان کرده‌اند و ۵/۰۶ درصد نحوه آشنایی را سایر موارد مانند ازدواج، بدون آشنایی قبلی و خرید منزل یا زمین در محله ذکر نموده‌اند.

میزان تمایل به زندگی در مناطق حاشیه‌نشین در آینده، میزان تمایل به زندگی در مناطق حاشیه‌نشین در بین سرپرستان خانوارها ۸۰/۰۶ درصد و عدم تمایل به زندگی در این محلات در آینده ۱۹/۹۴ درصد می‌باشد که این امر نشان دهنده میزان حس تعلق و ماندگاری در این محلات، در بیشتر ساکنان است.

۵. ویژگی‌های توانمندسازی حاشیه‌نشینان

۵.۱. دیدگاه ساکنان محلات حاشیه‌نشین زابل در مورد توانمندسازی

براساس اطلاعات پرسشنامه حاشیه‌نشینان شهر زابل، ۵۷/۵۹ درصد دادن وام در زمینه مهارت‌های آموخته شده، ۳۰/۰۶ درصد آموزش مهارت‌های فنی، ۹/۴۹ درصد ایجاد بازارچه در محله و ۲/۸۵ درصد ایجاد تعاونی‌های محله‌ای در زمینه صنایع دستی منطقه را از عوامل زمینه‌ساز اشتغال ساکنان با توجه به وضعیت موجود منطقه می‌دانند.

۵.۲. دیدگاه معتمدان محلات در مورد توانمندسازی حاشیه‌نشینان

براساس پاسخگویی معتمدین، مهم‌ترین مواردی که با توجه به وضعیت موجود این مناطق می‌تواند زمینه توانمندسازی و به خصوص اشتغال ساکنان را فراهم آورد، به صورت زیر می‌باشد:

- دادن وام اشتغال در زمینه مهارت‌های ساکنان مناطق حاشیه‌ای با ۴۲/۸۵ درصد.
- کارآفرینی دولت با ۳۵/۷۱ درصد.
- آموزش مهارت‌های فنی با ۲۱/۴۲ درصد.
- ایجاد تعاونی‌های محله‌ای در زمینه صنایع دستی با ۷/۱۴ درصد.

همچنین معتمدین، کارآفرینی توسط خود سکنه را به دلیل نداشتن مهارت‌های لازم و کافی در زمینه‌های شغلی، توان مالی کم و عدم حمایت‌های لازم از طرف نهادهای مربوطه را مشکل غیرعملی می‌دانند.

۵.۳. دیدگاه کارشناسان و مدیران شهری در مورد توانمندسازی حاشیه‌نشینان

مدیران و کارشناسان شهری با توجه به تجربه مدیریت در زمینه شهری و چالش‌های فرا روی آن می‌توانند نظریات کارشناسی قوی را با توجه به محدودیت‌ها و منابع بالقوه برای توانمندسازی حاشیه‌نشینان در بهسازی شهری ارائه نمایند. با توجه به این امر مهم، پرسشنامه‌هایی بین مدیران و کارشناسان شهری زابل (شهرداری، فرمانداری، شورای شهر، اداره مسکن و شهرسازی و اداره آب و فاضلاب) توزیع گردید.

کارشناسان و مدیران شهری اولویت‌های زیر را به ترتیب اهمیت برای توانمندسازی حاشیه‌نشینان مطرح کرده‌اند:

۱- تأمین منابع مالی توسط دولت و اعطای وام‌های بانکی به مدیریت شهری برای اجرای طرح‌های توانمندسازی و بهسازی حاشیه‌ها - ۵۷/۱۵ درصد.

۲- اعطای وام بانکی به ساکنان این محلات برای اشتغال آنها و همچنین بهسازی محلات - ۴۲/۸۵.

۳- تأمین منابع مالی از بانک جهانی و صندوق‌های مالی و

حمایتی سازمان ملل متحد - ۱۴/۳ درصد.

۴- اجرای طرح‌های بهبود محلات حاشیه‌ای با ایجاد تأسیسات زیربنایی - ۱۴/۳ درصد.

براساس نتایج به دست آمده از پرسشنامه‌ها، دیدگاه مدیران و کارشناسان شهری مطابق جدول شماره ۳ می‌باشد.

همچنین هر یک از کارشناسان و مسئولان شهری برای توانمندسازی، اولویت‌ها و راهکارهایی را پیشنهاد کرده‌اند که در جدول شماره ۲ آمده است.

جدول ۲: اولویت کارشناسان و مدیران شهری زابل برای حل مشکلات محلات حاشیه‌ای

نام اداره یا نهاد شهری (کارشناس پاسخ دهنده)	اولویت‌ها و دیدگاه‌های حل مشکلات محلات حاشیه‌ای	طرح یا پیشنهاد توانمندسازی
شهرداری (شهردار و مسئول فنی و شهرسازی)	- حل مشکلات اقتصادی از جمله اشتغال - حل مشکلات کالبدی و فضایی حاشیه‌نشینان - اختصاص زمین برای کاربری‌های عمومی - ایجاد زیرساخت‌های شهری مانند فاضلاب شهری - بالا بردن سطح فرهنگی و سواد حاشیه‌نشینان - اعطای وام برای ساخت مسکن مناسب - اعطای اعتبارات لازم به مدیریت شهری	- اجرای برنامه‌های اجتماعی و اقتصادی برای محلات حاشیه‌ای همراه با اجرای طرح‌های عمرانی
فرمانداری (کارشناس عمرانی فرمانداری)	- مشخص نمودن وضعیت معابر و خیابان‌های اصلی - بهسازی معابر محلات - اشتغال‌زایی در محلات حاشیه‌ای - سنددار کردن املاک - ایجاد فضاهای شهری - ایجاد مراکز تجاری-دولتی در مناطق حاشیه‌ای - خدمات‌رسانی در خصوص حمل و نقل	- آماده‌سازی زیربناها و زیرساخت‌های شهری و در کنار آن دادن امتیازاتی مانند سنددار کردن و صدور پروانه بناها در صورت اجرای طرح
شورای اسلامی شهر (رئیس شورای شهر)	- حاکمیت و مدیریت شهری واحد - به رسمیت شناختن این سکونتگاه‌ها - ایجاد زیرساخت‌های لازم با مدیریت خدمات شهری واحد - اعطای وام بانکی به مدیریت شهری برای برنامه‌ریزی و ساماندهی این محلات - اعطای کمک‌های بانک جهانی به مدیریت شهری	- شناسایی مکان‌ها و سکونتگاه‌های حاشیه‌ای شهر زابل توسط مسئولان دستگاه‌های اجرایی مثل استانداری و فرمانداری با کمک شهرداری و شورای شهر و چاره‌اندیشی توسط مسئولان کشوری و بانک جهانی
مسکن و شهرسازی (معاون اداره و کارشناس شهرسازی)	- اجرای طرح تفصیلی شهر در کوتاه‌ترین زمان - تعریض معابر و زیباسازی آنها براساس اصول مهندسی - بازنگری در واگذاری آب و برق و همچنین سیستم دفع فاضلاب شهری - برخورد قانونی با ساکنان متجاوز به حقوق دیگر شهروندان از نظر شهرسازی - اعطای تسهیلات از طرف دولت - نظارت بر عملکرد ساخت و ساز از طرف دولت در مناطق حاشیه‌ای	- رعایت الزامات شهری از لحاظ فنی و مهندسی توسط ارگان‌های مجری زیباسازی شهری
اداره آب و فاضلاب (معاون اداره)	- دادن وام و کمک دولت در تأمین منابع مالی - تأمین زیرساخت‌ها	- اجرای طرح فاضلاب شهری قبل از بهسازی محلات

۶. تجزیه و تحلیل دیدگاه کارشناسان و مدیران شهری زابل در

توانمندسازی حاشیه‌نشینان

براساس اطلاعات پرسشنامه مدیران و کارشناسان شهر زابل و

نظرات آنها، اجرای تحلیل عاملی مطابق جدول شماره ۳ انجام

شد.

جدول ۳: اجرای آزمون تحلیلی نظرات کارشناسان شهرزابل در توانمندسازی حاشیه‌نشینان

گزینه‌های مؤثر در توانمندسازی محلات حاشیه‌ای	تعداد	میانگین	انحراف معیار		Skewness چولگی:		Kurtosis کشیدگی:
			مقدار	مقدار	مقدار	مقدار	مقدار خطا
سنددار کردن و به رسمیت شناختن این سکونتگاه‌ها	۷	۴	۴/۴۱۴۲	-۱/۹۸۰	-۰/۷۹۴	۴/۴۰۰	۱/۵۸۷
فراهم کردن زمینه اشتغال پایدار حاشیه‌نشینان	۷	۴/۴۲۸۶	-۰/۷۸۶۸	-۱/۱۱۵	-۰/۷۹۴	-۰/۲۷۳	۱/۵۸۷
تمکن مالی بسیاری از خانوارها برای مشارکت مالی در طرح‌های ارتقابخشی و توانمندسازی	۷	۴/۱۴۲۹	-۰/۸۹۹۷	-۰/۳۵۳	-۰/۷۹۴	-۱/۸۱۷	۱/۵۸۷
داشتن نظام مالی و اعتباری مشخص برای رسیدگی به وضعیت این سکونتگاه‌ها در مدیریت شهری	۷	۴/۷۱۴۳	-۰/۴۸۷۹	-۱/۲۳۰	-۰/۷۹۴	-۰/۸۴۰	۱/۵۸۷
اعطای اعتبارات لازم و جداگانه برای توانمندسازی و ارتقای حاشیه‌نشینان	۷	۴/۸۵۷۱	-۰/۳۷۷۹	-۲/۶۴۶	-۰/۷۹۴	۷/۰۰	۱/۵۸۷
اعطای وام به حاشیه‌نشینان با اقساط بلندمدت	۷	۴/۱۴۲۹	-۰/۸۹۹۷	-۰/۳۵۳	-۰/۷۹۴	-۱/۸۱۷	۱/۵۸۷
ایجاد زیرساخت‌های مناسب	۷	۴/۴۲۸۶	-۰/۵۳۴۳	-۰/۳۷۴	-۰/۷۹۴	-۲/۸۰۰	۱/۵۸۷
رسیدگی به کیفیت مسکن و معابر محلات	۷	۴/۰۰	۱/۰۰	۰/۰۰	-۰/۷۹۴	-۲/۶۰۰	۱/۵۸۷
تأمین زمین کافی برای کاربری‌های عمومی شهری	۷	۴/۵۷۱۴	-۰/۵۳۴۵	-۰/۳۷۴	-۰/۷۹۴	-۲/۸۰۰	۱/۵۸۷
ایجاد تعاونی‌هایی در زمینه اشتغال با توجه به پتانسیل‌ها و صنایع دستی منطقه	۷	۳/۸۵۷۱	-۰/۸۹۹۷	-۰/۳۵۳	-۰/۷۹۴	-۱/۸۱۷	۱/۵۸۷
ایجاد حس اعتماد به برنامه‌ها و طرح‌های شهری و مشارکت کردن حاشیه‌نشینان	۷	۳/۸۵۷۱	-۰/۸۹۹۷	-۰/۳۵۳	-۰/۷۹۴	-۱/۸۱۷	۱/۵۸۷
بالا بردن سطح سواد و مهارت‌های شغلی ساکنان محلات حاشیه‌نشین	۷	۴/۴۲۸۶	-۰/۵۳۴۵	-۰/۳۷۴	-۰/۷۹۴	-۲/۸۰۰	۱/۵۸۷
ایجاد بازارچه‌ها و کارگاه‌های زود بازده در مناطق حاشیه‌نشین	۷	۳/۷۱۴۳	-۰/۹۵۱۲	-۰/۷۶۴	-۰/۷۹۴	-۱/۶۸۷	۱/۵۸۷
حاکمیت و مدیریت واحد شهری	۷	۴/۱۴۲۹	۱/۰۶۹	-۰/۳۷۴	-۰/۷۹۴	-۲/۸۰۰	۱/۵۸۷

با توجه به جدول ۳ می‌توان عوامل تأثیرگذار توانمندسازی حاشیه‌نشینان به صورت جدول ۴ به چهار اولویت تقسیم نمود.

جدول ۴: اولویت بندی عوامل تأثیرگذار بر توانمندسازی حاشیه‌نشینان در بهسازی شهرزابل از دیدگاه مدیران و کارشناسان شهری

اولویت‌ها	عوامل تأثیرگذار بر توانمندسازی حاشیه‌نشینان در بهسازی شهرزابل
اولویت اول میانگین ۴/۵۷۴۸ تا ۴/۸۵۷۱	- اعطای اعتبارات لازم و جداگانه برای توانمندسازی و ارتقای حاشیه‌نشینان - داشتن نظام مالی و اعتباری مشخص برای رسیدگی به وضعیت این سکونتگاه‌ها در مدیریت شهری
اولویت دوم میانگین ۴/۲۸۷۳ تا ۴/۵۷۴۷	- تأمین زمین کافی برای کاربری‌های عمومی شهری - بالا بردن سطح سواد و مهارت‌های شغلی ساکنان - فراهم کردن زمینه اشتغال پایدار حاشیه‌نشینان - ایجاد زیرساخت‌های مناسب
اولویت سوم میانگین ۳/۹۹۹۸ تا ۴/۲۸۷۲	- حاکمیت و مدیریت واحد شهری - تمکن مالی بسیاری از خانوارها برای مشارکت مالی در طرح‌های ارتقابخشی و توانمندسازی - اعطای وام به حاشیه‌نشینان با اقساط بلند مدت - سنددار کردن و به رسمیت شناختن این سکونتگاه‌ها - رسیدگی به کیفیت مسکن و معابر محلات
اولویت چهارم میانگین ۳/۷۱۴ تا ۳/۹۹۹۷	- ایجاد حس اعتماد به برنامه‌ها و طرح‌های شهری و مشارکت حاشیه‌نشینان - ایجاد تعاونی‌ها در زمینه اشتغال با توجه به پتانسیل‌ها و صنایع دستی منطقه - ایجاد بازارچه‌ها و کارگاه‌های زود بازده در مناطق حاشیه‌نشین

درصد درآمد پایین‌تر از درآمد استانی است، پدیده حاشیه‌نشینی در شهر زابل از دیدگاه نظریات مسئله‌گرا، جامعه فقیر شهری و حاشیه‌نشینان همان جامعه فقیر روستایی و عشایری دانسته که به خاطر نجات از فقر مطلق، زادگاه خود را ترک کرده و به شهر پناه آورده‌اند. در فرآیند مهاجرت‌های روستا-شهری، مهاجران پس از ورود به شهر و روبه‌رو شدن با وضع زندگی شهری از جمله سطح زندگی به ویژه مسکن و عدم تناسب با درآمد خانوار، به سوی مناطقی که حداقل امکان تأمین سرپناه مورد نیاز خود را در آنجا

۷. تجزیه و تحلیل حاشیه‌نشینی در شهرزابل

۷.۱. تجزیه و تحلیل حاشیه‌نشینی زابل از نظر دیدگاه‌های جغرافیایی

پدیده حاشیه‌نشینی شهرزابل را از دیدگاه‌های مسئله‌گرا، بنیادگرا و راهبردی می‌توان بررسی نمود.

۷.۱.۱. دیدگاه مسئله‌گرا و حاشیه‌نشینی در شهرزابل

با توجه به این که ۹۶/۶۷ درصد سرپرستان خانوار مناطق حاشیه‌نشین زابل از مناطق روستایی و شهری منطقه و ۹۰

روستاهای پیرامون شهری نه تنها غیرقانونی نبوده بلکه با اجرای طرح هادی روستایی در این سکونتگاه‌ها افراد قادر خواهند بود اقدام به دریافت مجوز ساخت مسکن از دهیاری‌ها کنند. به عبارتی در این شکل عمدتاً تصرف قانونی زمین مطرح است و نه تصرف غیرقانونی.

سابقه حاشیه‌نشینی را در شهر زابل می‌توان همزمان با شکل‌گیری آن دانست. در گذشته خانه‌های پراکنده اطراف شهر زابل و در مسیر خیابان‌های اصلی، برای کارگران روستایی که برای کار و جوانان روستایی که برای ادامه تحصیل به شهر مهاجرت کرده بودند، محل مناسب و ارزانی محسوب می‌شد. این خانه‌ها هسته اولیه محلات قدیمی ورقه، قاسم‌آباد و معصوم‌آباد را تشکیل می‌دهند. بایستی روند رشد این محلات را از سال‌های ۱۳۵۵ به بعد بر اثر مهاجرت‌های فرامنطقه‌ای (مهاجرت افغانه) و مهاجرت‌های داخلی (مهاجرت روستاییان و عشایر) و الحاق روستاهای اطراف دانست. به طوری که در این فاصله زمانی این شهر از نظر فیزیکی هفت برابر و از نظر جمعیتی تقریباً سه برابر شده است.

۸. علل شکل‌گیری حاشیه‌نشینی زابل

علل شکل‌گیری حاشیه‌نشینی را در زابل می‌توان مطابق تصویر شماره ۴ دانست.

۹. نتیجه‌گیری

پدیده مهاجرت روستاییان و شهرهای کوچک منطقه، یکی از مهمترین علل به وجود آورنده حاشیه‌نشینی شهر زابل به حساب می‌آید. کمی درآمد سرپرستان خانوار در روستاها (۲۱/۵۲ درصد)، نداشتن شغل مناسب (۱۹/۹ درصد)، خشکسالی (۱۹/۳۰ درصد) و دسترسی به امکانات بیشتر (۱۸/۰۴ درصد) از عوامل مهم مهاجرت به این محلات حاشیه‌ای در شهر زابل می‌باشند. علت رهایی شغل کشاورزی یا دامداری توسط مهاجران روستایی، خشکسالی (۵۸/۸۶ درصد) و درآمد کم آن (۲۷/۴۵ درصد) می‌باشد. بنابراین می‌توان نتیجه گرفت که خشکسالی‌های مداوم منطقه که منجر به از دست دادن شغل و درآمد کم روستاییان و عشایر منطقه و افزایش مشکلات آنها شده باعث گردیده تا آنها برای دسترسی به امکانات بیشتر و یافتن شغل جدید و کسب درآمد به شهر مهاجرت کنند. مهاجران منطقه (۹۲/۰۹ درصد) به دلیل فقر و درآمد کم، بهترین مکان برای زندگی، حاشیه شهر و محورهای مواصلاتی محل مهاجرت قبلی را انتخاب می‌نمایند. بیشتر علت انتخاب حاشیه‌نشینی از محلات مورد نظر، نزدیکی به خویشاوندان (۳۷/۹۷ درصد) و ارزانی زمین و مسکن (۳۴/۱۸ درصد) در این محلات می‌باشد. ۷۳/۷۴ درصد مدت اقامت حاشیه‌نشینی کمتر از ۱۵ سال است که این بیان کننده، تأثیر خشکسالی‌های ۱۳۷۸ به بعد است.

۲۶/۹۰ درصد سرپرستان خانوار بیکار هستند. در تمام محلات حاشیه‌ای زابل نرخ بیکاری سرپرستان خانوار بیشتر از نرخ بیکاری کشور می‌باشد. بنابراین می‌توان گفت که وضعیت بیکاری در محلات حاشیه‌ای بحرانی است. بیکاری به عنوان یک فاجعه با

پیدا کنند، به حرکت در می‌آیند. در نتیجه به سوی زمین‌های بایر یا کشاورزی اطراف شهر و روستاهای چسبیده به آن هجوم می‌برند. واسطه‌های فعال در بازارهای غیررسمی زمین و مسکن هم که به دنبال منفعت طلبی خودشان هستند، از این قشر فقیر شهری استقبال کرده و زمین‌های کم ارزش و غیرقابل کشاورزی را به قیمت پایین‌تر از نرخ معمول شهر به آنها می‌فروشند. به مرور زمان و بر اثر تداوم چنین روندی سکونتگاه‌های خودرو و غیررسمی در اطراف بافت شهر پدیدار شده و گسترش می‌یابد.

۷.۱.۲. دیدگاه بنیادگرا و حاشیه‌نشینی در شهر زابل

حاشیه‌نشینی شهر زابل از دیدگاه بنیادگرا قابل بررسی و تحلیل می‌باشد. چراکه ناکارآمد بودن سیستم مدیریت ناحیه‌ای باعث می‌گردد تا بخش‌های تولیدی اقتصاد به ویژه کشاورزی و زندگی روستایی به علت خشکسالی از تعادل و تکامل دور شود. نتیجه این که عدم تکافوی نیازمندی‌های زندگی باعث مهاجرت افراد از روستا به شهر می‌شود. در شهر نیز به علت نامتعادل بودن سیستم شهری در ارائه خدمات و امکانات به همه اقشار جامعه شهری موجب پدید آمدن طبقات مختلف اجتماعی می‌گردد. هر طبقه در محدوده در حد توان خود اسکان می‌یابد که هر محله حاشیه‌ای زابل از طبقه اجتماعی خاصی تشکیل شده است.

۷.۱.۳. سایر دیدگاه‌ها و حاشیه‌نشینی در شهر زابل

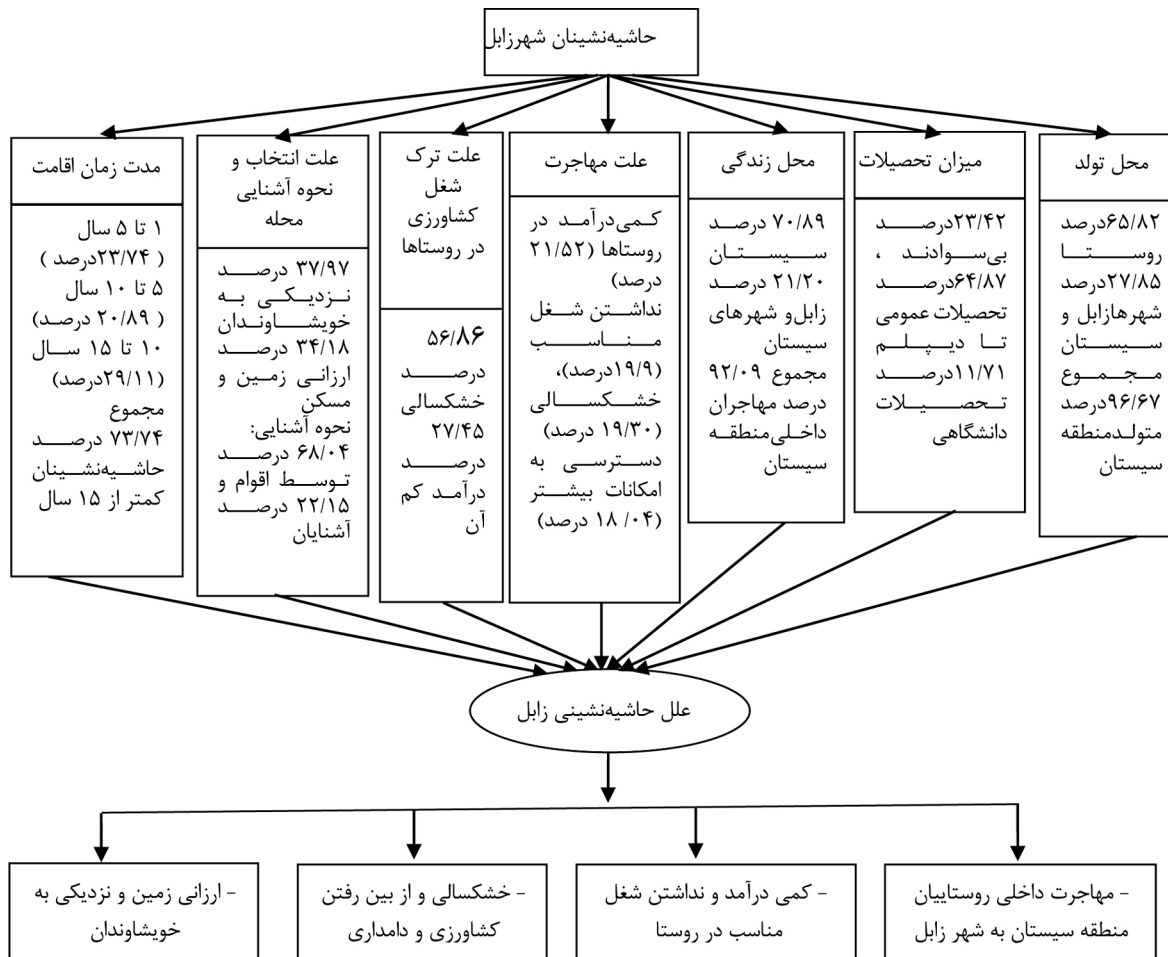
حاشیه‌نشینی زابل را در قالب سایر نظریه‌ها می‌توان به صورت‌های زیر بررسی کرد:

- پدیده مهاجرت روستاییان به شهر زابل به خاطر تأثیر نیروهای مرکز پیرامون از دیدگاه وابستگی (زابل مرکز و مناطق اطراف پیرامون).

- افزایش شدید جمعیت روستایی منطقه سیستان و به تبع آن افزایش جمعیت شهر زابل از دیدگاه لیبرال.

- برنامه‌ریزی و تصمیم‌گیری‌های از بالا به پایین و نقش اول دولت در تمام امور در چارچوب اقتصاد سیاسی فضا.

شکل‌گیری محلات حاشیه‌نشینی زابل عمدتاً در قالب سکونت‌های بدون برنامه و خارج از ضوابط در اراضی و یا سکونتگاه‌های پیرامون شهری است که عوامل گوناگونی در بروز هر یک از آنها مؤثرند. در تصویر نخست اراضی اطراف شهر به وسیله حاشیه‌نشینی تصرف شده و در ادامه با افزایش جمعیت، به یک هسته جمعیتی در اطراف شهر تبدیل شد. محلات قدیمی مانند ورقه، قاسم‌آباد، معصوم‌آباد و حسین‌آباد و القورآباد و محلات جدیدتر مانند اسلامی، افشار، اسلام‌آباد، شاهرودی، شهید حسینی، حاجی‌آباد، باقرآباد و سام شرقی از جمله این محلات حاشیه‌ای هستند. در تصویر دوم سکونتگاه‌های روستایی واقع در پیرامون نقاط شهری به دلایل گوناگون از جمله مهاجرت از سایر نقاط روستایی و شهری منطقه، دچار افزایش سریع جمعیتی شده و به تدریج تبدیل به محدوده‌ای حاشیه‌ای می‌شوند. محله شهید سروانی (روستای شهید سروانی)، روستاهای سیاه‌مرد، محمدآباد، سرحدی شمالی، دل‌رامی، خراشادی، فتح اله و حسن‌آباد از جمله این روستاها می‌باشند. این شکل از حاشیه‌نشینی به دلایلی، روندی پیچیده دارد، زیرا مهاجرت افراد و سکونت آنها در

تصویر ۴: بررسی علل حاشیه‌نشینی در زابل

References:

- Abott, J. (2002). Analysis of informal Settlement Upgrading and Critique of Existing Methodological Approaches, *Habitat international*, Vol 26, pp:303-452.
- Akhtar, A, Toran, K. (2000). Migration, Slums and Urban Squalor. at WWW.YORKU.CA /Bunchmi /ICEH.
- Amchaki, H. (2002). Legal instruments affecting the of the projection of population and marginalization, *Haft Shahr Journal*, No 9 and 10, the Department of Housing and Urban Development, pp. 64-56. [in Persian].
- Barabadi, M. (2002). On the Margins phenomenon as old as urbanization, a monthly *Shahrdari*, February 2002, No 45, published by the municipalities in the country, pp. 50-48. [in Persian].
- Bazzi, Kh. (2007). Analysis of the process of urbanization and physical development of the city of Zabol, *Faza geographiae Journal*, Summer 2007, No 18, pp. 30-1. [in Persian].

توجه به وضعیت یاد شده، به خصوص برای جوانان در این مناطق مطرح می‌باشد.

ساکنان مناطق حاشیه‌ای معتقدند که دادن وام‌های اشتغال در زمینه مهارت‌های آموخته شده (۴۲/۸۵ درصد)، کارآفرینی دولت (۳۵/۷۱ درصد) و آموزش مهارت‌های فنی (۲۱/۴۲ درصد) زمینه اشتغال ساکنان حاشیه‌ای را با توجه به وضعیت موجود فراهم خواهد آورد. اشتغال توانمندسازی حاشیه‌نشینان را نیز افزایش می‌دهد.

کارشناسان و مدیران شهری اولویت‌های مهم مانند تأمین منابع مالی توسط دولت، اعطای وام‌های بانکی به مدیریت شهری برای اجرای طرح‌های توانمندسازی و بهسازی حاشیه‌ها (۵۷/۱۵ درصد)، اعطای وام بانکی به ساکنان این محلات برای اشتغال آنها و همچنین بهسازی محلات (۴۲/۸۵ درصد) برای توانمندسازی حاشیه‌نشینان را مطرح کرده‌اند.

علل شکل‌گیری حاشیه‌نشینی شهرزابل ناشی از عوامل اقتصادی مانند نداشتن شغل و درآمد روستاییان در منطقه سیستان ناشی از خشکسالی‌های اخیر می‌باشد. برای حل این مشکل نیز باید به عوامل اقتصادی مانند اشتغال حاشیه‌نشینان با افزایش آموزش مهارت‌های فنی و حرفه‌ای توجه شود. تأمین منابع مالی مورد نیاز توانمندسازی از طرف دولت می‌تواند به تسریع روند توانمندسازی حاشیه‌نشینان زابل کمک کند.

Geography and Urban Planning as: geographical space approach to spatial planning, environment management, Islamic Azad University . [in Persian].

- Sarrafi, M. (2002). Toward a theory of informal settlements from squatter settlement to urbanization text, Haft shahr Journal, the third year, 1381, No. 8, the Department of Housing and Urban Development, pp. 1-15. [in Persian].
- Sheikhi, M. (2002). The process of formation and transformation of settlements car around Tehran Study of Islam Shahr, Nasim Shahr and Golestan, Haft shahr Journal, No 8, the Department of Housing and Urban Development, pp. 51-36. [in Persian].
- Statistical Center of Iran. (2011) . General Population and Housing Census. [in Persian]
- Tash Consulting Engineers.(2002), Zabul master plan.
- Zahedani Zahed, S. (1990). marginalization, University of Shiraz, Shiraz. [in Persian].
- Ziyari, K and Nowzari, A. (1388). Accounting and empowerment of informal settlements in Ahwaz (kohe Manbeh Ab), Pajohesh gheograpiay Ensani Journal , No. 68, pp. 21- 36. [in Persian].
- Bego,E.(2003). Assessing Feasibility Study of informal Settlement Upgrading: Are there GI policy and Management Implications? Case Study of Windhoek Namibia,International Institute for Geo – information Science and Earth Observation Ensched, the Netherland.PP:1-24.
- Ghaffari, F and Ghaffari, N. (1389). Life on the edge of town (Check marginalization and marginalized in Iran), Third National Conference on retrofitting and Urban Management, Tehran. [in Persian].
- Hadizadeh Bazzaz, M. (2003). Marginalization and organizing strategies in the world, Mashhad, Mashhad Municipality Press, 336 pages. [in Persian].
- Imani Jajarmi, H. (2002). On the Margins harem (look at the issue of informal settlements in Mashhad), Modiriati Shahri Journal, No 10 , municipalities of the country, pp. 51 -44. [in Persian].
- Irandoust, K. (2010). Over the short experience empowerment of informal settlements in Kermanshah, Geographia and Toseaeh Journal, No 20, Pages 78-59. [in Persian].
- Lahasaei Zadeh, A. (1989). Migration, first edition, publishing Navid, Shiraz, 268 pages. [in Persian]
- Lee Smith D .(1989). Squatter landlords in Nairobi: a case study of Korogocho, in P. Amis & P.Lloyd (Eds), Housing Africa’s urban poor, Manchester University Press.
- Papeli Yazdi, M. (2001). City Country problems, Taghyghate Geoghrapy Journal , No 1, Year sixteenth, pp. 22-10. [in Persian].
- Poor Aghaei, A. (2006). Causes the formation of informal settlements in the city of Rasht and organizing strategies, Chashm andaz geographiaei magazine, Islamic Azad University of Rasht, No 2, Summer 2006, pp. 66-45. [in Persian].
- portal Governor of Sistan and Baluchestan, mapping and GIS unit, 2012. [in Persian].
- Reichenheim, M , Harpham, T. (1991).Meternal mental health in squatter in settlement in Rio de janeiro, British jornal of psychiatry, Vol 159, pp: 1-28.
- Sadeghi, Y and Akbari, M. (2010). Empowerment of informal settlements, urban governance and sustainable development, National Conference on

۲۷

شماره
بیست و یکم
زمستان ۱۳۹۵

فصلنامه
علمی-پژوهشی

مطالعات
شهری

پرسی
شهرزاد، با تأکید بر توانمندسازی
حاشیه‌نشینان

۲۸

شماره
بیست و یکم

زمستان ۱۳۹۵

فصلنامه
علمی-پژوهشی

مطالعات
پیرامون

پروسی عمل شکل‌گیری و انعکاس مقابله حاشیه‌نشینی
شهرزابل، با تأکید بر توانمندسازی